

SONDEVİR OSMANLI TOPLUMUNDA AHLÂKIN BOZULMA SEBEPLERİ VE BU BOZULMAYI ÖNLEMELİK İÇİN DÜŞÜNÜLEN GEREKLİ TEDBİRLER

Doç. Dr. Hüsameddin ERDEM (*)

A) BOZULMA SEBEPLERİ :

Osmanlı'nın bozulma ve yıkılma sebepleri, aynı zamanda, ahlâkın da bozulma sebepleri arasında sayılabilir. **Bunlar :**

1) Devlet Adamları ve Yöneticilere Bağlı Bozulmalar :

a) Padişahın bizzat kamu işlerini denetlemekten vazgeçmesi, yöneten ile yönetilen arasındaki iktidar bağının kopması,

b) Devlet yönetiminde çok önemli bir makam olan sadarât makamının yozlaştırılması, devletin en önemli ve en büyük memuriyetlerinden birisi olan bu makama, rüşvetle, iltimasla atama yapılması,

Eğer Padişah fiilen işin başında bulunamıyor ve sadarât makamındaki kişi de yönetim tecrübesinden uzak ve muktedir birisi de değilse, bu kişi, harem ve sarayın oyuncacı haline gelme durumunda kalmıştır. Osmanlı'nın son döneminde de sultanlar, harem ağaları, asalaklar, düzenbazlar ve her çeşit dalkavuklar yönetime el koymuşlardı. Bu kötü alışkanlık, saray erkânı, diğer memurlar ve askere de bulaşmıştı.

c) Bunun neticesinde, üst seviyedeki devlet adamları yolsuzluk, rüşvet, iltimas ve adam kayırma vb. gibi ahlâkdışı alışkanlıkları normal davranışa dönüştürmüş, hatta bunun bir hak olduğu telâkkisine bile kâil olmaya başlamışlardı.

Enver Ziya Karal'ın belirttiğine göre, devlet adamları, en küçüğünden en büyüğüne kadar rüşvet alır, saray ve bâbîâlî erkânı ise aslanpayı nevinden rüşvet alırdı. Zengin olmak için de memuriyetler alınır ve satılırdı; bu işler için liyâkat, bilgi ve tecrübe aranmazdı; sadece iltimas, himaye ve itaat kâfi idi (1). Tabii ki para karşılığı satın alınan memuriyetle

(*) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1983, VIII/491-492.

iş başına gelenler de kısa zamanda yükünü tutmak, verdiklerini geri almak istiyordu. Neticede her gelen halka yükleniyordu; halk artık veremez hale gelmiş; memurların zulmüne dayanamaz olmuştu. Elinde, avucunda olanı kaybettiği yetmiyormuş gibi, serhat boylarında da erini, erkeğini kaybetmişti.

Bu devirde, Anadolu insanına yapılan zulüm ve haksızlığın boyutunu ortaya koymak için şöyle bir örnek yeterlidir sanıyoruz: 1880 yıllarında Doğu'da kaymakamlara halka ucuz zahire dağıtmaları için Saray tarafından emir verilmiş. Kaymakam bu zahireyi ağalara, ağalar da yedi sekiz kat fiyatla halka satmaya çalışmışlar. Neticede halk açlıktan zahire ambarlarını basıp zahireyi ele geçirince, hükümet asker gönderip halkın elindekileri geri aldırtmış. Alaşehir'de, Pasinler'de halk o kadar perişan olmuş ki, bu memurlar ve kıtlık yüzünden hayvanlar gibi otlamaya çıkmaktan başka çare bulamamışlar (2).

Bu devirde, doğruluk, dürüstlük, ictimâî dayanışma, yüksek ideal ve ahlâkî fazilet artık devlet kapısında işe yaramaz hale gelmiş. Buna karşılık yalan, iftira, casusluk, gammazlık geçerlilik kazanmış, rüşvet ise her kapıyı açar akçe olmuş.

Bu devirde Ali Vehbî, rüşvetin adeta **Millî bir Âdet** haline geldiğini belirtmektedir. Bernard Lewis de, **"eğer bu hastalığın kökü kazanılmayacak olursa, bu hastalık Osmanlı'nın siyasî ve ictimâî düzeninin her dalını çürütür ve bitirir"** (3) demektedir.

d) Koçi Bey ve Kocsekbanbaşı'nın belirttiğine göre, askerlerde de bir takım bozulmalar görülmüştür. Askerdeki bozulmanın sebepleri ise şöyle dile getirilmektedir: askerler maaşlarını alamıyor, aç ve çıplak kalıyordu. Hatta içlerinde dilenecek kadar mahrumiyet ve yokluk içinde bulunanlar bile vardı.

Tabii ki bu aç ve açık insanlardan savaşmalarını beklemek şöyle dursun, kötülüklerini, şerlerini cemiyete intikal ettirmemeleri bile büyük faziletti; ama bu yokluğa, mahrumiyet ve sefalete ne kadar dayanabilirlerdi?

Bir de askerin İttihat ve Terakki ile diğer siyasî partiler vasıtasıyla siyasete âlet edilmeleri, onları istedikleri gibi kullanmaları, hem devletin, hem de ordunun ahlâkını bozmak diğer sebeplerden daha etkili ve yıkıcı olmuştur. Böylece ordunun birliği bozulmuş, ocak düşman kamplara bölünmüş; düşmanlık, anarşi ve saygısızlık kol gezmeye başlamıştı.

(2) E. Z. Karal, a.g.e., VIII/495.

(3) Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, çev. N. Önal, İstanbul, 1975, s. 200.

II) Sosyal Hayattaki Bozulmalar :

Sosyal hayattaki en temel problem, kadın - erkek uyumsuzluğu, buna bağlı olarak da aile uyumsuzluğu ve huzursuzluklarıydı. Edmendo Amicis, dış görünüş itibarıyla Türk halkının Avrupa'nın en medenî ve namuslu halkı olduğu izlenimini verdiğini; ancak bozulmanın içten olduğunu, bunun da iki cins (kadın - erkek) arasındaki ayrılıkta gizlendiğini belirtir. Bu devirde büyük şehir kadınlarının çoğu, her yönüyle, Avrupa taklitçisi ve 'hayranı olduğu halde; Anadolu kadını sıkıntı ve yokluklar içindeydi. Birisi karnını doyurma mücadelesi verirken, öteki lüksün şımarıklığı içinde hangisini seçeceğinin sıkıntısını çekmekteydi.

Bunlar, her fırsatta, imkân dahilinde gördükleri her Avrupa geleneği ve alışkanlıklarını her fırsatta ve yerde taklîd ediyorlardı; içlerindeki burukluk, Avrupalı kadınlara karşı ilgileri arttıkça ve Avrupa âdetlerini öğrendikçe, onların isyan fikirlerinin beslenmesine yol açıyor, sevildikçe, kocalarına keyiflerince zulmederek, böylece boyun eydikleri cemiyetten intikâm alıyorlardı. Buna karşılık, bir grup kadın da, cehaletin kurbanı olarak dinin ve kanunların sağlamış olduğu esas haklarından mahrum ediliyordu; tabii ki onlardan da Avrupa özlemi çekenler ve etraflarında gördükleri Batılı kadınlara imrenenler vardı. Amicis, bu budalaca Batı özlemini alaylı bir şekilde şöyle ifade ediyor: Avrupalı kadınlar, nasıl Şark'ın sakin ufuklarını hayal ederlerse, Türk kadınları da bu anda Avrupa'nın renkli ve ateşli hayatını arzu ederler ve Paris'in sisli bir mahallesi için Boğaz'ın bütün harikalarını verirler (4).

Sadece kadınlar değil, erkeklerden de Batı taklitçileri var; onlar da gününü gün etme peşinde, nerede akşam, orada sabah = **يوم جديد رزق جديد** felsefesi güdüyorlar; bunlarda ideal yok, ideoloji yok; ne yaptıklarının ve ne istediklerinin farkında da değillerdir.

Bu arada, bir de ülkede siyasî ihtiras ve fırka kavgalarının korkunç boyutlara ulaşması, bu kavgalardan halkın daima zarar görmesi, devamlı halkın üzerine gidilmesi ve onun kavganın içine çekilmek istenmesi, neticede birlik ve beraberliğin bozulması ve bunda azınlıkların doğrudan etkin olması da bu çöküşün sebepleri arasında zikredilebilir.

III) Azınlıklar ve Gayr-ı Müslimler :

Öncelikle gayr-ı müslim unsurların başkaldırmaları, bankaların, demir yollarının, rıhtım, liman, inhisar maddeleri vb. gibi ekonomik unsurlar-

(4) Bilgi için bkz. Edmendo de Amicis, İstanbul 1874, çv. B. Akyavaş, İstanbul, 1981, ss. 304 - 473.

rı ellerinde bulundurmaları, diledikleri gibi ahlâk bozucu, fesat ve fuhuş yuvalarını kurabilmeleri, oraların da özellikle müdavimlerinin müslüman Türklerin olması, ahlâkın bozulmasında hızlandırıcı etkenlerden olmuştur.

Azınlıklar asırlarca Osmanlıda hilekârlığın, sahtekârlığın ve yalancılığın öncülüğünü yapmıştır; özellikle de Rum, Yahudî, devşirme, muhtedi ve diğer azınlık unsurlar bu konuda başı çekmişlerdir. Toplumda ilk ahlâkî bozulma örnekleri bu azınlıklarda ortaya çıkmıştır; oradan da bazı devlet adamları vasıtasıyla Osmanlı'nın diğer kurumlarına taşınmış olduğu görülmektedir.

O devirde, Paris'de görülen bir kötülüğü, pek kısa zamanda Galata'da da görmek mümkündür. Osmanlı'da Türk olmayan müslüman unsurların millî duygularını harekete geçirenler de azınlıklar olmuşlardır. Bu sebeple, Ziya Gökalp "**Milliyet Fikri**"ni bir mikroba benzetiyor; bu mikrobu bir asırdan beri Osmanlı'yı tehdit ettiğini, şimdi ise İslâmiyete büyük zarar verdiğini belirtiyor (5). Azınlıklarda milliyet fikrinin ortaya çıkmasıyla "**Vatan**" mefhumunun manası değişmiş, buna bağlı olarak gelişen "**VATAN AHLÂKI**" zayıflamış, ne vatan bütünlüğü kalmış, ne istiklâl, ne de hürriyet.

IV) Taassup ve Kadercilik :

Bu devrin insanların bir kısmı Batı taassubuna, bir kısmı kadercilik taassubuna yakalanmıştı. Birisi Batı'dan başka çıkar yol yoktur derken, diğeri "**insan için her şey mukadderdir; insan kaderinin elinde sadece bir oyuncaktır; beşerî şeylere yazıldığından başka bir istikâmet vermek için çırpınmak boşunadır**" gibi düşüncelere saplanıp kalmıştı.

İşte XVIII ve XIX. asırda gerileyiş ve çöküşün sebeplerinden birisi de yeni usuller karşısında muhafazakâr kafaların değişik düşüncelere yatmayışı da önemli bir sebepti. Millî şâirimiz M. Akif böyle bir kader ve tevekkül anlayışına karşı olduğunu ve bunun din ile hiçbir alâkasının bulunmadığını şöyle haykırmaktadır:

"Kadermiş...? Öyle mi? Haşâ... bu söz değil doğru.

.....
**Tevekkü'lün hele manası hiç de öyle değil,
 Yazık ki beyni örümceklî bir sürü cahil,
 Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu,
 Getirdiler, ne yapıp yaptılar bu hale onu." (6).**

(5) Bkz. Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara, 1976, s. 95.

(6) Mehmet Akif, **Safahat**, İstanbul, 1977, ss. 267, 271.

Sadece taassup ehli değil, aydını da, halkı da Kur'ân'ı hep sevap kazanmak için okuyorlardı, anlamak için değil. Eğer Kur'ân ve Hadisler anlaşılacak için değil de, sadece bir alışkanlık eseri olarak okunursa, bu taassup nasıl yıkılacak, düşünceler nasıl değişecek, bir takım ahlâk esasları nasıl öğretilicekti? Gayet tabî ki, böyle bir zihniyet ve anlayışla dine yaklaşılr, Kur'ân ve Hadis okunursa, bu dinin terakkiye mani olduğu da söylenir; insanları uyuşturduğu da. Halbuki Kur'ân ve Hadislerin ortaya koymuş olduğu ahlâk ilkelerine göre, **Tembellik, Uyuşukluk, Meskenet ve Taassup** en büyük ahlâksızlıklardandır. İnsan için çalıştığından başkasının olmadığını söyleyen Kur'ân, iki günü eşit olanın zararda olduğunu bildiren bir peygamberin tebliğ ettiği din, terakkiye, ilerlemeye nasıl mani olur? İnsanları nasıl uyuşturur?

V) Siyasî ve Felsefi Fikir Cereyanları :

Osmanlı'da ahlâkî gerilemeye sebep olan hususlardan birisi de Avrupa'da ve ülkemizde o zaman görülen felsefi ve siyasî fikir cereyanlarıdır. Bu devirde, gerek Pozitivistler, gerekse Materyalistler manevî değerler üzerine kurulmuş Osmanlı toplumunda oldukça büyük tahribât yapmış, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, açıkça bir Materyalizm - Spritualizm mücadelesi başlatılmıştı.

Bu iki cepheden birincisi, ne dini, ne de dine dayalı bir kurumu, ahlâkî vb. şeyleri kabul etmiyordu. Bu cepheyi oluşturanların başında Bahâ Tevfik ve arkadaşları geliyordu. Bunlardan birisi olan Abdullah Cevdet, Pozitivist ve Materyalist bir din anlayışından yana olduğunu işe şu dörtlükte gâyet açık bir şekilde dile getiriyordu:

"Ma'budum fazilet fikri, namazım

Sevmektir her canı, âciz, muktedir;

Kıblém nihayetsiz fezâ, yıldızlar

Tesbihimin altın taneleridir."

İkinci grup düşünürler ise, din ve dine dayalı müesseselerin hakimiyeti ve geliştirilmesinden yanaydılar. Bunlar da **Filibeli Ahmed Hilmi ve İsmail Fennî** grubuydu.

II. Meşrutiyet'in ahlâkî geriletme ve fesada uğratma hususunda bir başka hediyesi de sanatta **Realist** görüş yanlılarının aşırı mübalağa ve iğrençlikleri sansürsüz bir şekilde ortaya koyma gayretkeşlikleridir. Bunlar realist sanat adı altında, tabiat olayları ve görünüşleri aynı şekilde, olduğu gibi ifade etmeye çalışırlar. Bu anlayış, hayattaki ve tabiattaki bütün çirkinlikleri, iğrenç tarafları sanat adına aynen anlatmayı gâye edin-

diği için, meydana getirilen sanat eserlerinde her türlü istismara imkân vermiş, "cemiyet hayatının titizlikle korunması gereken tarafları, ferdi hayatın, herkesçe bilinen ve yapılan tabii çirkinlikleri, ahlâkın bozulması, inançların yıkılması, örf ve âdetlerin sarsılması hususunda azamî derecede kullanılmıştır. Bizde de II. Meşrutiyet'ten bu yana bunun pek çok örneği görülmüş, cinsî sapkınlıklar, çeşitli tasallutlar Sosyalist Realizm adına, sanat adına göklere çıkartılmıştır." (7). Böyle bir zihniyetin hakim olduğu cemiyetlerde ise halâ, ahlâka bir şey olmaz; ahlâk başka, Realizm'in tezahürü ve yaşanışı başka bir şeydir, diyemeyiz. Çünkü her sistem kendine has, kendini tatmin eden ve kendisine huzur veren bir ahlâk geliştirmeye çalışır ve kendi geliştirdiği ahlâkın dışındaki bütün ahlâk sistemlerinden de rahatsız olur.

B) BOZULMAYI ÖNLEMELİK İÇİN DÜŞÜNÜLEN TEDBİRLER :

Osmanlı cemiyetinde ahlâkın korunması ve bozulmaması, hatta düzeltilmesi için bir takım çareler de düşünülmüş, teklifler yapılmış ve bazı tedbirler alınmıştı. Alınan bu tedbir, çözüm ve çareleri şöylece özetleyebiliriz :

1) İbrahim Hilmi'ye göre, ahlâkın bozulmaması ve dinî hislerin güçlenmesi için Kur'ân-ı Kerim'i sevmeli, manasını anlamalı, emirleriyle âmil olmalıdır. Kur'ân insanın düşüncelerinde rehber olacak, maneviyatına ümid ve kuvvet bahşedecek ve ona iki cihan saadeti sağlayacak bir kitaptır. Kur'ân, ictimâî ve medenî ahlâkı garanti altına aldığı kadar, fikrî ve medenî kalkınmayı da emreder. Yeter ki Onun şumulü ve mahiyeti iyi anlaşılsın. Buna karşılık, her şeyi Kur'ân'a bağlamak ve her türlü çözümü Onda aramak ve Ondan beklemek de doğru değildir (8).

İbrahim Hilmi, ahlâkın kurtarılmasında, Kur'ân sevgisinden sonra islâmî yaşayışa da büyük yer verilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, özel ve manevî ahlâkımız yönünden ve bir çok yönlerden Avrupa'dan üstünüz; bu yönden onları olduğu gibi benimsemeye ve taklîde gerek yoktur; esas Batılılar bu konuyu Doğulu'lardan almalıdır. Çünkü manevî ve ahlâkî terbiye ancak İslâm sayesinde daha da yükselebilir ve ancak İslâm'ın yüksek ahlâkı bizi her türlü taklitten kurtarabilir.

2) Ahlâkın korunmasında tesirli olan faktörlerden birisi de dinî terbiyedir. Bundan dolayıdır ki, Celâl Nuri "İmam"ı her zaman, dinî, ictimâî, millî ve ahlâkî bir kuvvet olarak kabul etmektedir. Ona göre, millî gâyenin

(7) Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1979, s. 224.

(8) Bkz. İbrahim Hilmi, *Avrupalaşmak, Felâketlerimizin Esbâbi*, İstanbul, 1332, ss. 139 - 140.

imamlara, softalara uygulanması ve yaygınlaştırılmasıyla hiç yoktan bir Türk ve müslüman milleti meydana getirebiliriz. İşte o zaman mehmetcik taburundan kaçmaz ve askere gitmemek için parmaklarını kesmez.

Eğer bir toplumda, başkalarını kayırma duygusu dengede tutulabilirse, o toplumda, sosyal bir birlik ve bütünlük kurulabilir; bazen de başkalarını kayırmak insanı kahraman yapar; işte bu sosyal dengeyi kurmak ve sağlamak ise köy ve mahalle imamlarının vazifesidir. Din, millet, ahlâk, devlet ve hükümet daima bir ahlâkî birlik içinde düşünülmalıdır (9).

3) Ahlâkın düzeltilmesi ve korunması için yapılması gerekenlerden birisi de bütün ahlâklarda bir birlik ve bütünlük sağlanmasıdır. Meselâ millî ahlâk, siyasî ahlâk, idarî ahlâk, iktisadî ahlâk vb. bunlar hep birleştirilmeli ki bu birlikten güçlü, kuvvetli bir ahlâk doğsun. Maarif ne yaparsa, ordu da onu yapmalı, donanma da ona uymalıdır. Ahlâkda önemli olan hususlardan birisi de gâyelerin birleştirilmesidir. Bu konuda C. Nuri diyor ki, hoca bilmeli ki bu devletin fertleri ahlâksızlıktan tükeniyor; bu ahlâksızlıklar bütün gâyeleri söndürüyor, millî duyguları ayaklar altına alıyor. Ferdler zarar gördükçe devlet de kendiliğinden zedeleniyor. Onun için, önce halkı eğitmeli ki devlet bakî kalabilsin. Hoca bu gâye ve niyyetle talebesini eğitmelidir (10). Eğer umumî terbiyemizi düzeltme yönüne gitmezsek, o zaman halimiz yamandır; zira biz cehaletten değil, daha ziyade ahlâksızlıktan ölüyoruz; bir millet de ancak ahlâken gerilemekten yıkılır (11).

4) Bu devirde ahlâk ve ahlâk derslerine gelince, Meşrutiyet'in ilânından sonra okul programlarına "**Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye**" adıyla yeni bir ders konulmuştu. O zamana kadar programlarda ahlâk dersleri olmakla beraber, "**Terbiye-i Medeniyye Dersleri**" yoktu. "**Ahlâk Dersleri**" ile "**Terbiye-i Medeniyye Dersleri**" arasında ise Ali Seyyidî, çok büyük farkların olduğunu ileri sürüyordu. Meselâ, o zamana kadar, terakki, birlik, yardımlaşma, hamîyyet, milliyet, vatan, hürriyet, vicdan vb. gibi kavramlardan söz edilemez ve nemmamlık, casusluk, zulüm, istibdât, rüşvet gibi her biri sosyal bünyede ve ahlâkî hayatta büyük yaralar açan kavramlar açıklanamazlardı (12). Bizim kanaatımıza göre ise, o devirde yazılan ve basılan bir çok ahlâk kitapları ve diğer yazı türleri A. Seyyidî'nin bu görüşlerinin aksini yansıtmaktadır.

(9) Celâl Nuri, **İlel-i Ahlâkiyyemiz**, İstanbul, 1331 R, ss. 102 - 105.

(10) C. Nuri, age., ss. 98 - 99.

(11) Bkz. C. Nuri, age., 83 - 84.

(12) Ali Seyyidi, **Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye**, İstanbul, 1329, ss. 3 - 4.

Bu görüşlerin aksine olarak ise C. Nuri, ahlâkın gelişmesi ve düzeltilmesi için bütün ahlâk kitapları ve risalelerini lüzumsuz görmektedir. Ona göre, bütün ahlâk risaleleri yakılabilir, ahlâk dersleri için tahsis edilen tahsisâtlar kesilebilir. Çünkü sarf, nahiv, matematik, geometri, hele tarih ve özellikle coğrafya, beden eğitimi ve eğlencelerin her çeşidi hep birer ahlâk dersidir. Nasıl ki Kabe'nin içinde kible aramak ne kadar anlamsız ve saçma ise, okullara ahlâk dersi koymak da o kadar anlamsız ve saçmadır (13).

Celâl Nuri'nin bu iddialarının doğrulanabilmesi için bütün derslerin ahlâk esasları doğrultusunda yeniden ele alınıp işlenmesi, programlanması gerekir. Aksi halde, bu nasıl olsa bir gün gerçekleşir şeklindeki kuru bir iddia pek yetersiz ve geçersiz olur. Zaten Osmanlı'nın yıkılmasının sebeplerinden birisi de yönetenlerin ve bir kısım halkın bu değerlerden habersiz ve uzak oluşuydu.

Celâl Nuri, ahlâkın düzeltilmesi ve başarının yeniden ihyası için "Düşmanlık Duygusu" formülünü teklif ederek, intikam ümidinin ve kısas fikrinin bizim ahlâkımızın yeniden düzeltilmesine imkân sağlayacağına inanıyor (14). Celâl Nuri'nin bu fikirlerine katılmak mümkün değildir; çünkü düşmanlık, intikâm ve öç alma ahlâkı düzeltmez, aksine ahlâkın bozulmasına sebep olur. Bu teklifleri yerine, aşırı arzu, istek ve irade eğitimi deseydi ve bu hususta devamlı bir sabır gerektiğini belirtseydi, her halde daha makul olurdu.

5) Ahlâkın düzeltilmesinde en önemli rolü oynayacak âmillerden birisi de hiç şüphe yok ki basın ve yayındır. Celâl Nuri bu noktaya da dikkat çekmiş ve edebiyatımızda mutlaka bu konuya yönelip ona değer vermemizi istemiştir. Ona göre, talebeyi, askerî terbiye edecek olan öğretmen ve subaylardır. Onları da eğitecek, bilgilendirip kültürünü geliştirecek olanlar ise yazarlardır. Daima edebiyatın, edebiyatçının, yazarın bir gâyesi olmalı; bir yandan "Sanat, sanat içindir"i yaparken, biraz da vatan için, millet için, din için edebiyat ve sanat yapmalıdır (15).

6) Sondevir Osmanlı müellifleri, ahlâkın düzeltilmesinde en iyi yollardan birisinin de ikdisadî durumun iyileştirilmesi olduğu görüşündedirler. Meselâ bunlardan biri olan Celâl Nuri, ahlâkın parayla düzeltilebileceğini, para oldukça da ahlâkın daha kolay korunabileceğini, paranın azının da, çoğunun da zararlı olduğunu, ortasının ise sosyal bir zaruret ol-

(13) Bkz. C. Nuri, age., s. 98 vd.

(14) Bkz. C. Nuri, age., s. 98 vd.

(15) Bkz. C. Nuri, age., ss. 99 - 101.

duğunu, bizim böyle bir itidali hiçbir zaman bulamadığımızı belirtir ve şöyle devam eder: **"Para olmayınca ahlâkî vaaz ve nasihatlar boşunadır. Hele ahlâk risaleleri kadar önemsiz ve değersiz bir şey düşünemem. En önemli ahlâk mecelleleri de iktisat kitaplarıdır; ancak iktisatla düzelebiliriz, başka çaremiz yoktur!"** (16).

Ahlâkın düzeltilmesi için C. Nuri'nin bir başka teklifi de, riyâ, tabasbus, yağcılık ve dalkavukluğun devlet hayatından çıkartılması ve sökölüp atılmasıdır. Özet olarak, Ona göre, **"toptan hava değişimine ihtiyacımız vardır."** (17).

7) Ahmet Nebil ile Baha Tefvik, Osmanlı'da ahlâkî durumun değişebilmesi için, önce eski ahlâkın değiştirilip, yerine yenisinin getirilmesini teklif etmektedirler. Onlara göre, eski ahlâk tamamıyla iflas etmiş; bu iflâsı da II. Abdülhâmid'in 33 yıllık istibdadı daha da kolaylaştırmıştır. Yalnız burada **"ahlâk iflâs etmiştir"** demek, **"her türlü ahlâksızlık ve edepsizlik mübah ve hoş karşılanmıştır"** anlamına gelmez. Çünkü, onların görecekleri işi, onların yerine hukuk ve ceza kanunları görür (18).

Materyalist ve Batı hayranı olan A. Nebil ve B. Tefvik'in bu iddiaları tamamen tutarsızdır. Çünkü bir ahlâkın, hem de bir cemiyetin sosyal kurumu olan bir şeyin kaldırılıp da onun yerine yenisinin konması, hem imkânsız, hem de doğru değildir. Avrupalı bazı yazar ve düşünürler bile bu gibi davranış içinde olanları basiretsizlik ve dar görüşlülükle suçlamışlardır. Yeniçeri ocağı bir sosyal müessese olmamasına rağmen, onun kaldırılma faaliyetleri Osmanlıya nelere mal olmuştur, bunu herkes bilmektedir. Bir cemiyette bir kanunu kaldırıp yerine yenisini koymak bile bir çok huzursuzluklara sebep olmaktadır.

Yine bu devirde millî ve manevî değerlere düşman olan ve aynı zamanda aydın geçinenlerin büyük bir çoğunluğu II. Abdülhâmid'e çatma ve devrine istibdat devri deme psikozuna girdiği de müşahede edilmektedir; aynı durum A. Nebil ve B. Tefvik'te de görülmektedir.

A. Nebil ve B. Tefvik'in kurmak istediği **"Yeni Ahlâk"**, daima mutluluğu tahrip eden **cehalet, otomatik alışkanlıklar ve sevk-i tabii** gibi üç hastalığı tedavi etmekle uğraşacak ve insanlığı şimdiye kadar ki çok karışık ve dolaşık yollarda oyalayanlardan uzaklaştırarak en doğru ve en kısa yoldan hedeflerine ulaştırmaya çalışacaktır.

(16) C. Nuri, age., ss. 19 - 20.

(17) C. Nuri, age., s. 18.

(18) Ahmet Nebil - Baha Tefvik, **Hassasiyet Bahsi, Yeni Ahlâk**, İstanbul, İkinci baskı, ss. 13 - 14.

Bu ahlâkçılara göre, **Yeni Ahlâk** uygulama alanı olarak önce:

a) **Sihhat istemektedir**; çünkü iyi düşünmek, sağlıklı karar vermek ve hareket etmek için hep sihhat gerekir.

b) **Tahsil, bilgi** ise sihhati takip eder. Yeni Ahlâk, cahil bir kimsenin tedavisine onun cehaletini gidermekle başlar; yani tahsil, ilim, irfan, bilgi ahlâkın büyük bir yardımcısı, sarsılmaz ve yıkılmaz basamaklarıdır.

c) **Seyahat** tahsilden sonra gelir. Bu da tahsilin bir bölümüdür; seyahat, insandaki bâtil fikirlerin giderilmesine yardımcı olur. İnsan bâtil inançlarının çeşitli yerlerde değiştiğini gördükçe, onların boş olduklarını kolayca kabul edip tasdik eder. Bazı kötü alışkanlıkları yok etmek için de seyahat çok faydalıdır. Bunun içindir ki, Yeni Ahlâk seyahati en esaslı bir tedavî yolu olmak üzere kabul eder.

Telkin ve ikâme ise ikinci derecede bir çok hastalıkların tedavisinde etkili ve yardımcı olur. Meselâ alkole bağımlı olan birini, ondan daha az zararlı olan bir başka şeye, bir kadına aşık etmek gibi. Onlara göre, ahlâkî hastalıkları tedavide "**Telkîn**" daha kesin sonuç vermekte, fakat daha zor uygulanmaktadır. Bundan dolayı da, bu metod, genellikle manevî haller ve durumlarda uygulanabilmektedir. Yine bizzat telkin yoluyla, maddî hastalıkları, alışkanlık haline gelmiş, akût inkıbazları tedavî eden doktorların mevcut olduğu bilinmektedir.

Bu Yeni Ahlâkçılara göre, eğer dünyadan cehalet kaldırılabilirse, bu ahlâk sayesinde insanlığa ortak bir saadet temini mümkün olabilecektir; bunda hiç şüphe edilmemelidir (19).

Saîd Halim Paşa ise bu pozitivist ahlâkçıların iddialarının tam tersini ileri sürerek, dünyadan cehalet kalktıktan sonra, "**bırakacağımız İslâm Ahlâkı ve yaşayışı, kabul etmeye çalışacağımız ahlâk ve yaşayıştan her bakımdan ve itiraz kabul etmez bir şekilde zaten üstündür.**" (20). Böyle bir imkân doğduktan sonra, neye dayandığı bile tam olarak belli olmayan bir ahlâk anlayışını uygulama yerine, hiç olmazsa uygulanmış ve asırlarca da başarılı olmuş, birçok müsbet tesirler meydana getirmiş ve insanlığı mutlu etmiş olan bir ahlâkı uygulamak, hem daha doğru, hem de daha makul bir yoldur.

8) Osmanlı'daki devlet bunalımının giderilmesi ve ahlâkın tekrar güçlenmesi için teklif edilen, düşünülen diğer bir çare de Yusuf Akçora'nın ırk üzerine dayalı "**Millî bir Türk Devleti**" tasavvuruydu. Bu anlayış ve tek-

(19) Bkz. A. Nebil - B. Tefvik, age., ss. 50 - 53.

(20) Saîd Halim Paşa, **Buhranlarımız**, İstanbul, tarihsiz, s. 230.

lif edilen çözüme göre bir çok Türk ve Türk olmayan ve fakat ortada kalmış unsurlar bu birlik altında toplanacaktı; bu birliği sağlayacak olan faktörler de **DİN** ve **IRK** olacaktı (21).

Ziya Gökalp de aynı esastan hareketle vatanın, milletin, ahlâkın kuruluş çarelerini arayanlardandı. Ona göre **millet mefkûresi**, diğer mefkûrelerin hêpsinden üstündür. Bunun için de vatanî ahlâkın diğer ahlâklardan üstün olması gerekir. Eğer vatanî ahlâkımız kuvvetli olmazsa, ne istiklâlimiz kalır, ne hürriyetimiz, ne de vatan bütünlüğümüzü muhafaza edebiliriz (22).

Ziya Gökalp, Osmanlı'yı yıkıp parçalayan silâhın aynısıyla - **Milliyet Fikriyle - Türk Devleti'nin** yeniden kurulabileceği düşünmesini taşıyordu. Çünkü düşmana gâlip gelmenin yollarından birisi de "**düşmanın silâhıyla silâhlanmaktır.**" Ziya Gökalp, bu hususta şunları söylüyor: "**Maatteessüf bu güne kadar - milliyet fikrinin - mahiyetini anıyamadık. Daima aleyhimize lisanî, edebî, iktisadî, terbiyevî, nihayet siyasî ihtimarlara yaptık.**" "**... Bu ictimâî kuvveti biraz da İslâm'lığın, Osmanlı'lığın menfaatına istihdam etmeyi hatırlayamadık.**" "**Artık bu silâhı istimal etmenin sırası İslâm âlemine geldi.**" (23).

Ziya Gökalp, **Milliyeti ve Mîlîliği "Umumî Mehdî"** ye benzetir ve **هَاد لکل قوم هاد** = Her kavmin bir hidayete götürücüsü vardır." âyeti-ne dayanarak da, "**mahallî ve millî hâdilerden, lisanî, terbiyevî, iktisadî, ahlâkî necatlardan niçin ümidvar olmayalım.**" der. Ona göre, "**... lisanî istiklâl, siyasî bir istiklâlin mukaddimesidir. Bir kavm, millî lisanını sevmeye, millî edebiyâtını bu millî lisan üzerinde tesis etmeye başladığı anda, necat va'dini almış demektir.**" Sonra Tarih gelir, yine bir kavm, "**millî hayatımızın ilk inkişaf hamlelerini duymaya başlayınca, kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulmuş olur.**" Bunlardan sonra da "**dinî terbiye ve iktisadî istiklâl esasları gelir ki, bütün her şey bu esaslara istinâd eder ve bütün şeyler manevî feyizlerini dinden alırlar.**" (24).

Netice olarak diyebiliriz ki, Ziya Gökalp'e göre "**Milliyet**" fikri, mahkûm bir kavmin, mahkûmiyetinden kurtulması için kullanılan en güçlü bir silâh mesabesindedir. Millî kurtuluşun yolu, Ona göre, bu duygudan, düşünceден geçer; bu duygulardan mahrum olan bir kavmin kurtuluşu da Allah'a kalmıştır.

(21) Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Ankara, 1981, ss. 146 - 147.

(22) Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1970, ss. 152 - 156.

(23) Z. Gökalp, **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, ss. 95 - 96.

(24) Z. Gökalp, age., s. 98.

SONUÇ :

Osmanlı ilk dönemlerinde bir kahramanlık ahlâkı yaşıyor ve devlet de şan ve şerefle yükseliyordu; ancak sonraları ahlâk bozulmaya başlıyor ve buna paralel olarak da devlet de sarsılıyor ve küçülüyor; sonunda sözü geçmez hale geliyor; ahlâk bozuldukça da yıkılmaya yüz tutuyordu. Bu şartlar altında, devleti yeniden onarmak için ilk yapılması gereken şey ahlâkı ve ahlâkı bozan sebepleri ortadan kaldırmak olacaktır. Çünkü ahlâk, Osmanlı ahlâkçılarına göre, devlet binasının üzerine kurulduğu temel, arsa mesabesinde; bütün devlet ve milletlerin ve onların meydana getirmiş olduğu kurumların tümüyle ahlâk, yakın bir ilgi içindedir.

Son dönemlerinde materyalist bir yaklaşımla problemlerine yaklaşan Celâl Nuri bile, ahlâk ile devlet arasındaki münasebeti şöyle formüle etmektedir: **"DEVLET" = "AHLÂK", "HAKK-I BEKÂ" = "DEVLET"**. Biz de bu hükümlere dayanarak diyebiliriz ki, O halde, **"DEVLET + AHLÂK" = "BEKÂ ve SERVET"**tir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, yaklaşık yüzelli yıldan bu yana devletin bekâsı ve ülkenin kurtulması için çok çeşitli çözüm yolları ve formleri aranmış ve üretilmişti; ama bütün bu çözüm yolları bozulmayı tek sebebe bağladıkları ve teklif olarak da sadece tek ilkeli çözüm yollu teklif ettikleri için başarılı olamamışlardır. Meselâ Tanzimâtçılar çözümü Kanun-i Esasî'de, II. Meşrutiyetçiler tam Avrupalılaşmada, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp İslâmcılık ve Türkcülükte, Prens Sebahaddin ve arkadaşları da İctimâî İlim ve Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-ü Şahsî'yecilikte vb. de arıyorlardı ve neticede bir türlü çözüm üretmiyorlardı; üretemezlerdi de, nedeni ise, böyle bir bozulmada ilk sebep aramak boşunaydı. Çünkü Osmanlı'nın içine düştüğü durumdan kurtulmasının çözüm yolu tek değildi; birçok sebepler vardı; bunlar arasında belki en önemlisi, **"AHLÂKÎ BOZULMA"** olarak gösterilebilir. Zira ahlâkîlik Türk devletlerinin en büyük özelliklerindedir; misyonları da bu ahlâkîliği yaygınlaştırmaktır. Türk tarihine şöyle bir bakınca, onun baştan aşağı ahlâkî faziletler tablolarıyla, sahneleriyle dolu olduğu hemen fark edilir.

Osmanlı'da hakim olan ahlâk anlayışı, bilindiği gibi İslâm ahlâkıdır. Burada ortaya çıkan ahlâkî meseleler de İslâm ahlâkının meseleleridir. Ancak pek az sayıda Batı hayranı ve materyalist düşünür, ahlâkı, İslâm ahlâkının dışında materyalist veya şövanist anlayışa dayandırmak istemiştir. İslâm ahlâkından yana olanlar, çözümü yine İslâm çerçevesi içinde kalarak ve fakat farklı metodlarla araştırmışlardır. Bunlardan bir kısmı gelenekçi ahlâka bağlı kalmayı esas alırken, bir kısmı batılılaşmayı ve modernleşmeyi; bir kısmı da türkcülük ve milliyetçiliği esas almış ve me-

selelerini kendi görüşleri doğrultusunda, fakat İslâm sınırları içinde çözmeye çalışmışlardır. İşte bundan dolayıdır ki, Osmanlı toplumunun ahlâkı denince akla hep İslâm Ahlâkı gelmiştir ve bu toplumda çözülecek ahlâk meseleleri de İslâm Ahlâkının meseleleri olmuştur.

Sondevir Osmanlı toplumunun kendisinden uzaklaştığı ve eksikliğini çektiği ahlâk, **"İSLÂM AHLÂKI"** idi ve bu ahlâk, beşerî ahlâk sistemlerinin dolduramadığı boşluğu, ferd ve cemiyet bünyesinde dolduran ilâhî faziletlerin tamamından ibaret görünmekteydi. Ahlâkçıların da ifade ettikleri gibi, insanlığın gerçek manada Dünya ve Âhîret mutlulukları ancak bu ahlâka sarılmak ve bağlanmakla gerçekleşebilirdi. Sondevir Osmanlı aydınının büyük bir ekseriyeti de bunu araştırmaya çalışmış ve birtakim çözüm yolları teklif etmişlerdir; bazıları, çözümlerinde bu ahlâkın ilkelerine oldukça yaklaşmış, bazıları ise hiç ilgisi olmayan, mevcut hali daha da kötü sonuçlara götürebilecek tekliflerde bulunmuşlardır.

Osmanlı'nın bozulma sebepleri olarak gösterilen sebepler, hemen hemen bütün toplumların bozulma sebeplerini teşkil etmektedir. Bugünkü toplumumuzun bir çok sıkıntılarının da aynı faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu da, Osmanlı'nın o zamanki bozulan ahlâkının düzeltilmesi için teklif edilen tedbirlerin bugün de aynı şekilde bizim toplumumuz için geçerli ve çare olabilecek durumdadır; yeter ki sıkıntılarımıza çözüm arayalım ve problemlerimizi çözmek isteyelim.